



Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(1): 138-160, doi: 10.11616/asbi.1205501



Külliyyât Eserlerinden Osmanlı Vakıflarına Bakış

Looking at Ottoman Waqfs Through Külliyyât Works

Yasemin ELİK¹ 

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 01.03.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.03.2023

Öz: Osmanlı vakıflarının temel görevi, kamusal niteliği olan pek çok hizmeti Osmanlı toplumuna sunmaktır. Eğitimden sağlığa, sosyal güvenlik den diyanet ve bayındırlığa, sosyal yardıma kadar pek çok görev ifa eden vakıflar, Osmanlı toplumu için büyük önem arz eden müesseseler olmuşlardır. Çalışma; seçilmiş arşiv kaynakları olan Ahkâm Defterleri çerçevesinde vakıfları incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında toplam 677 tane hüküm incelenmiştir. Kaynaklar incelendiğinde vakıfların XVIII. yy. sonları ve XIX. yy. başlarında da; öncesinde olduğu gibi ekonomik, mali ve sosyal açılardan toplumu etkiledikleri görülmüştür. Kira ve kiracılık, vakıf yerin tasarrufu ve istibdâli, vakfa müdahale ya da vakfın müdahalesi ve vakfın ve kiracının yapmış olduğu tamir ve onarımlar ile ilgili konular bu etkileşim alanlarından bazılarıdır. Nihai olarak vakıfların, Evkaf Nezareti'ne bağlanarak denetimlerinin tekleştirilmesine kadar; Osmanlı toplumunu ekonomik, mali ve sosyal açılardan etkilediği Ahkâm Defterleri ile doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Külliyyât Eserleri, Ahkâm Defterleri, İcâreteyn, İstibdâl

&

Abstract: Ottoman waqfs' main task was to provide many public services to the Ottoman society. Waqfs, which performed many duties from education to health, from social security to religious and public works, to social aid, became institutions of great importance for the Ottoman society. Paper aims to examine waqfs through Verdicts Registers, which are selected archival sources. 677 provisions were examined. When the sources are examined, it was seen that waqfs affect the social life as economic, finance and social at the end of XVIIIth century and at the beginning of XIXth century, as before. Finally, it is also confirmed that waqfs are institutions that affected the Ottoman society as economic, finance and social by Verdicts Registers until waqfs were connected to the Ministry of Evkaf and their controls were unified.

Keywords: Waqf, Külliyyât Works, Verdicts Register, İcâreteyn, İstibdâl

Atıf/Cite as: Elik, Y. (2023). Külliyyât Eserlerinden Osmanlı Vakıflarına Bakış. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 138-160. doi: 10.11616/asbi.1205501

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yasemin Elik, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, yciftci@erzincan.edu.tr.

1. Giriş

Bir vakfın doğrudan kuruluş amacı toplum refahını yükseltmek olmalıdır. Bu durum Fatih Vakfiyesi'nin giriş bölümünde *insanın asıl görevinin doğayı ve insanı anlamak üzere tabî ve beşeri bilimlerle meşgul olmak, çalışıp kazanmak, kazanılan mal ile insanlara iyilikte bulunmak ve hak ile adaletten yana olmak* şeklinde yer almaktadır (Yediyıldız, 2016:17).

Çalışmayı okuyucuya etkin bir şekilde aktarabilmek adına ilk yapılması gereken "Vakıf Nedir?" sorusunu cevaplamaktır. Bu soruya verilebilecek en etkin cevap, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin Vakıf maddesinde yer alan ifade olmalıdır. Sözlükte durmak, durdurmak, alıkoymak anlamlarına gelen vakıf; terimsel olarak bahsi geçen ansiklopedide; mal sahibi tarafından ebediyen dinî, içtimaî ve hayrî bir amaçla kurulan hayır müesseseseleridir ve bu müesseseler aynı zamanda İslâm medeniyetinin önemli oluşumlarından bir tanesidir (Günay, 2012:475). Literatürde aynı anlama gelen farklı vakıf tanımlarına rastlamak olasıdır; Türk Dil Kurumu'na göre vakıf; bir hizmetin gelecekte de yapılması için belirli şartlarla ve resmî düzen çerçevesinde, bir topluluk ya da bir kimse tarafından bırakılan mülk veya para, bahsi geçen mülk veya paranın idare edildiği yer ve de birçok kişi tarafından kurulan ve amacı toplum yararına çalışmak olan kuruluş olmak üzere 3 farklı şekilde tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2010:2465). Kâmûs-ı Türkî 'ye göre vakf; sahibi tarafından şer'-i şerîf marifetiyle bir fiil-i hayra ve hayrâtü hasenâta tahsîs olunmuş mülk ve mâl ve de bir mâl ve mülkü satılmamak şartıyla bir fiil-i hayra tahsîs ve teberru' etmek şeklinde ifade edilmiştir (Kâmûs-ı Türkî, 2017:1158). Elmalılı Hamdi Yazır vakf; toplumları medeni bir seviyeye yükseltecek olan İslâmiyet'in başkalarına iyilik yapmak ve yardımda bulunmak hususunda kabul ettiği insani bir yol olarak tanımlamıştır (Öztürk, 1991:209). Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve haklarını belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır ifadesi ise Medeni Kanun'un yapmış olduğu vakıf tanımıdır (Türk Medeni Kanunu, 2021:8063). Osmanlı Tarih Sözlüğü'nde yer alan tanımlamaya göre ise vakıf, kişilerin kendilerine ait menkul ya da gayrimenkullerini veyahut nakit paralarını toplum yararına bağışlamalarıdır (Ünal, 2011:711).

Alanyazında bu konuda çalışan kıymetli araştırmacıların yaptıkları tanımlara göz atmak yerinde olacaktır. Tahsin Özcan'a göre vakıf, bir malı özel mülkiyetten istisna tutmak suretiyle, alım-satıma ve mülkiyete konu olması mümkün olmayacak şekilde, Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, insanların istifadesine sunmaktır (Özcan, 2003:1). Yediyıldız vakfı, Allah'a yakın olmak amacıyla kişinin menkul ya da gayrimenkulünü dinî, hayrî ve sosyal bir gayeye tahsis ettiği hukuki bir akit olarak tanımlamıştır (Yediyıldız, 2003:9). Tabakoğlu'nun aktardığına göre vakfın esası, bir malı insanların faydalanması için, Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, ferdi mülkiyet sahasından çıkarmak fikrine dayanmaktadır (Tabakoğlu, 2008:232). Tevfik Güran vakıf kurumunu, İslâm toplumlarında hayır faaliyetlerinin ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinin en etkin ve yaygın şekli olarak tanımlar (Güran, 2006:1). Gökbilgin'e göre ise vakıf, bireyin şahsi mülkiyetini, hayır amacıyla ihtiyacı olan bireylerin tasarrufu adına tahsis etmesidir (Gökbilgin, 1977:93). Görüldüğü üzere; literatürde farklı vakıf tanımları ile karşılaşmak olasıdır. Çünkü vakıflar; toplumsal yaşamda ifa ettikleri görevler ve dolayısıyla toplumu etkiledikleri yönler açısından değerlendirildiğinde çok boyutlu kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu tanımların hepsinde; vakıfların dinî amaçlarla kamu hizmetlerini yürüten müesseseler oldukları konusunda çoğu araştırmacının hemfikir olduğu görülmektedir.

Vakıfların tarihi oldukça eskidir. Roma ve Bizans'ta dahi sırasıyla *Fidei Commisum* ve *Piae Causae* isimleriyle anılan vakıf benzeri kurumlara rastlandığı bilinmektedir (Çizakça, 2019:74). İslâm dünyasında ise hicretin birinci asrından sonra vakıfların tesis edildiği görülmektedir (Köprülü, 1938:1). Ancak İslâmiyet öncesi bazı toplumlarda vakıf müessesesine rastlanıyor olsa da, hayır ve sevap amacı ebedi olan vakıflar İslâmiyet'le birlikte ortaya çıkmıştır (Akgündüz, 2014:36). İslâmi vakıfların esasını Çizakça aşağıdaki şekilde ifade eder (Çizakça, 2019:74):

Literatürde İslâmî vakıfların esasının Hazret-i Muhammed'in sawab bad al wafat olarak bilinen hadisine dayandığı görüşü de mevcuttur. Anılan hadis; kişinin vefatıyla üç şey dışında amel

defterinin kapanacağını ifade eder: Sürekli sadaka, faydalı bilgi ve hayırlı evlat. Bunlar, insana ölümünden sonra dahi sevap kazandırır. Vakıflar, bu üç şeyi aynı anda bünyesinde bulunduran en güçlü kurumlardır. Zira vakfedilen mal, Allah'ın mülkiyetine geçtiğinden alınıp satılamaz, ancak kiraya verilerek - vakfeden adına sürekli sadaka verilmesini sağlayan ve ebediyen sürecek - gelir elde edebilir. İlaveten, eğer vakıf amaçları arasında okul ya da medrese varsa bu vakıf yine ebediyen hem bilgi üretimine hem de bilginin topluma dağılmasına katkıda bulunur. Ve nihayet, vâkıfın evlatları, hatta torunları, o vakıf gelirinden nesiller boyunca faydalanacakları için onların da vakfı kuran mevta ardından dua okuyacakları düşünülür. Özetle, vakıf kuran, hadiste bahsi geçen üç unsuru da gerçekleştirmiş olur.

Bir İslâm medeniyeti olan Osmanlı, İslâmi vakıf geleneğini miras aldı ve geliştirdi. Osmanlı Devleti'nde tesis edilen ilk vakıf Orhan Gazi tarafından 1359 tarihinde kurulmuştur (Karazeybek, 2020:878). Yarım yy.1 aşkın bir müddet saltanatını sürdüren Osmanlı, vakıf müessesesi aracılığıyla etkin bir yönetim sistemi oluşturmayı başarmıştır. Bugün dahi neredeyse Türkiye'nin her köşesinde vakıf eserlerine rastlanması vakıf müessesinin XVI. ve XVII. yy.larda ne derece önemli ve yaygın olduğunun bir göstergesi olabilir (Köprülü, 1942:1). 1826'da Evkaf Nezareti'nin kurulması ile birlikte denetimleri tekleştirilen vakıflar, modernleşme hareketleri ile birlikte de nüfuzlarını kaybetmeye başlamışlardır. VIII. yy.ın ortalarından XIX. yy.ın sonlarına kadar tüm İslâm ülkelerini ekonomik, mali ve sosyal açıdan büyük ölçüde etkileyen vakıflar, zamanla eski dinamizmlerini kaybetmişlerdir (Tabakoğlu, 2008:235; Yediyıldız, 2012:479).

Osmanlı vakıf uygulamasının en temel ilkesi, vakfın dini bir temele dayanıyor olmasıydı. Ancak vakfın kuruluş amacına hizmet eden ya da bir vakfı ayakta tutan tek etken dini temel değildi. Aynı zamanda geniş kapsamlı kamu hizmetleri de vakıflar aracılığıyla yürütülmekteydi. Bahsi geçen hizmetler, vakfiyelerle de doğrulandığı üzere; eğitim ve öğretim hizmetleri, kültür hizmetleri, yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri, dini hizmetler, sağlık hizmetleri, hayrî ve sosyal yardım hizmetleri, güvenlik hizmetleri, ulaşım hizmetleri, temizlik hizmetleri, turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler, ekonomik hizmetler ve şehircilik hizmetleridir (Ateş, 1982:55). Vakıfların dini amaçlar birlikteliğinde yürütmekle mesul oldukları bu kamusal hizmetler toplumu ekonomik, mali ve sosyal açılardan etkilemiştir (Güran, 2006:4). Örneğin;

- Hacca gidemeyenlerin hacca gönderilmesi, fakir aile kızlarının çeyizlerinin düzenlenmesine yardımcı olunması, dul hanımlara ya da yaşlılara yardım edilmesi, borçluların borcunun ödenmesi ya da seyyahlara yiyecek ve giyecek temininde bulunulması,
- Vakıflar tarafından işletilen imaretlerin Osmanlı iâşe politikasının uygulanmasına temel olan bir faaliyet olması,
- Yol, köprü, hastane, kütüphane yapım, onarım ve tamir işlemlerinin bireylerin kendi tasarruflarıyla ya da borçlanarak yapılmasının mümkün olmaması dolayısıyla vakıflar eliyle yapılması,
- Vakıflarca inşa edilen külliye, cami, medrese ve imarethanelerin bahsi geçen vakıflara bağlı birer müessese olması sebebiyle bu müesseselerin işlerliğinin sağlanmış olması,
- Yukarıda sıralanan kuruluşlara gelir getiren han, hamam, pazar yerleri, gibi oluşumlarla şehir merkezlerinin gelişimine katkı sağlanmış olması - özellikle XV. ve XVI. yy.larda vakıflar yeni fethedilmiş yerlerin İslamlaştırılmasında önemli rol oynamışlardır - ki böylelikle İslâm dünyasında çeşitli köy ve şehirlerin kurulmasına doğrudan hizmet etmesi,
- Son olarak; vakfın en üst düzey görevlisi olan mütevellinin; vakıf hesaplarını denetleyen, düzenli olarak gelirleri toplayan, personeli yöneten ve gerekli harcama kalemlerini düzenleyerek ödenekleri planlayan kişi olması hasebiyle bir şirket yöneticisi konumunda görev ifa etmesi gibi faaliyetlerin doğrudan vakıflar eliyle ya da dolaylı olarak vakıflar aracılığıyla yürütüldüğü göz önüne alındığında, vakıfların toplumu ekonomik, mali ve sosyal açılardan etkilemekte ne kadar büyük bir paya sahip olduklarını rahatlıkla görebiliriz (Güran, 2006:2-5; Yediyıldız, 2012:480-484; Köprülü, 1938:2; Genç, 2014:15). İlaveten ihtiyaç sahiplerine; alternatif yöntemlerle nakdi yardım yapan para vakıfları da tesis edilmişti (Şimşek, 1986:208). Bu vakıflar; Osmanlı toplumuna özgü vakıflar olup, mal varlıklarının nakit para olarak vakfedilmesi, vakfedilen paranın alternatif yöntemlerle işletilmesi ve böylelikle elde edilen paranın hayır işlerinde kullanılması esasına dayanmaktaydı (Bostani 2017:124). İşte çalışmanın temel

noktası burada ortaya çıkmaktadır; “Bu etkileşimi İstanbul Külliyyâtı Projesi kapsamında Ahkâm Defterlerinde görebiliyor muyuz?” sorusu çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır. Literatür; vakıfların Osmanlı toplumunun ekonomik, mali ve sosyal açılarından etkilediğini açık bir şekilde ortaya koymuş olsa da; yapılan bu çalışmada önemli olan vakıfların toplumu; ekonomik, mali ve kültürel olarak etkiledikleri yönleri Ahkâm Defterlerinde yer alan hükümler beraberinde yeniden değerlendirebilmektir. (Özcan, 1998: 41).

2. Kaynaklar ve Yöntem

Padişahlar tarafından vakıflarla ilgili olarak verilen emirlerin yazılı olduğu defterler şeklinde tanımlanan Ahkâm Defterleri; Osmanlı Devleti’nde genel olarak maliye ile ilgili hükümlerin toplandığı defterlerdir (Alkan, 2007:12; Sahillioğlu, 1988:551). Bu defterler, Divân-ı Hümâyûn’dan çıkan hüküm, kanunname ve nizam niteliğinde olan kayıtların mevcut olduğu defterler olması hasebiyle titizlikle kaleme alınmışlardır; aynı zamanda kapsamında olan bölgelerin ekonomik, mali ve sosyal tarihi hakkında okuyucuya kesin yargıya varabileceği fikirler sunmaktadırlar (Dursun, 2015:6). Bu durum defterleri, araştırmacılar için sürekli başvurulabilecek temel kaynak haline getirmektedir.

Ahkâm Defterleri’nin kaynak olarak kullanılması şeklinde literatüre kazandırılan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları belli bir bölgenin sosyal, ekonomik ya da hukuki durumu hakkında okuyucunun fikir sahibi olmasını amaçlarken, bazıları doğrudan seçilmiş defterlerin transkripsiyonlarının yapılması yoluyla değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Nezif Cıkay tarafından kaleme alınan *Halep Ahkâm Defterlerinde Antakya* başlıklı çalışma, Bünyamin Köse tarafından yayımlanan *6-7 numaralı Trabzon Ahkâm Defterlerine göre Gümüşhane Sancağı* isimli ve Neslihan Sekmen tarafından hazırlanan *IV Numaralı Trabzon Ahkam Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tez çalışmaları bu konuda verilebilecek seçilmiş temsili örneklerden bazılarıdır. Örneklerin çoğaltılması muhtemeldir.

İstanbul Külliyyâtı Projesi kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından yayımlanan kaynaklar; bu çalışmanın temel kaynaklarıdır. Bahsi geçen kaynaklar konunun uzmanları tarafından latinize edilerek araştırmacıların istifadesine sunulan orijinal arşiv belgeleridir. İstanbul Külliyyâtı Proje; bahsi geçen kaynakları iki aşamada incelemeyi amaçlamaktadır: İlk aşama İstanbul Ahkâm Defterleri, Şer’iyye Sicilleri ve Mühimme Defterleri vb. arşiv belgeleri üzerinden doğrudan tasnifi içerirken; ikinci aşama bahsi geçen bu tasniflerin kendi içerisinde tarım, ticaret, sanayi ve maliye gibi alt tasnifleri içermektedir (Tabakoğlu, 1997:xı). Söz konusu proje kapsamında incelenen kaynakların bir kısmı yayımlanmış olup bir kısmı ise yayıma hazır hale getirilerek daha sonra yayımlanacağı belirtilmiştir.

Çalışmada doğrudan kaynak olarak kullanılan kısım, projenin sadece Ahkâm Defterleri’nden oluşan ve aşağıda sıralanan kısmıdır:²

- İstanbul Külliyyâtı V → İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-1 (1742 – 1764),
- İstanbul Külliyyâtı → İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-2, (yayımlanmamış ham veri),
- İstanbul Külliyyâtı → İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-3, (yayımlanmamış ham veri),
- İstanbul Külliyyâtı → İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-4, (yayımlanmamış ham veri).

Literatürde ahkâm defterleri ya da vakıflar özelinde yapılan pek çok çalışma görebiliriz. Bunların bir kısmı; temel kaynak olarak şer’iyye sicillerini, bir kısmı vakfiyeleri ve bir kısmı da ahkâm defterlerini ya da farklı diğer orijinal arşiv kaynaklarını kullanmak üzere tamamlanmış çok kıymetli çalışmalardır. Ancak ahkâm defterlerinden hareketle vakıflar özelinde çıkarımlar yapmayı amaçlayan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu amaca hizmet eden seçilmiş bazı çalışmalar aşağıda sıralandığı üzeredir.

² İstanbul Külliyyâtı Projesi kapsamında, eserde faydalanılan ancak henüz yayımlanmamış ham verilere çok kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU aracılığıyla ulaşılmıştır.

Ramazan Ertuğrul tarafından kaleme alınan *Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyıl İstanbul Vakıfları ve Coğrafi Dağılımları* başlıklı yüksek lisans tezi, ahkâm defterleri ile vakıfları aynı düzlemde buluşturan ve konuyu detaycı ve alternatif bakış açılarıyla inceleyen muazzam eserlerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahkâm Defterleri'nden hareketle İstanbul'daki vakıfları coğrafi dağılımları çerçevesinde incelemeyi konu edinen bu çalışmanın ilk bölümünde vakıflar teorik olarak açıklanmış, ikinci bölümünde ise incelenen kaynaklar nezdinde mevcut vakıfların tasnifi yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; İstanbul'daki mevcut vakıfların sırasıyla Dersaadet, Haslar ve Üsküdar'da yoğunlaştığı ve tür ve işlev olarak vakıfların çok farklı alanlarda hizmet verdikleri yönündedir.

Burak Buluttekin tarafından kaleme alınan *The Grading of Waqf System in Eighteenth – Century Istanbul in Light of Istanbul Ahkâm Registers (1750 – 1762)* başlıklı eser, 1750 – 1762 yılları arası dönemi kapsayan İstanbul Ahkâm Defterleri'nin tasnifine yönelik olarak vakıf sistemini değerlendirmeyi amaçlayan bir eserdir. Bahsi geçen dönemde İstanbul'da vakıf sisteminde yaşanan sorunların büyük bir kısmının % 62 oranıyla vakfın gelirleri ve muhasebesi konusunda olduğu tespit edilmiştir. Bu konuyu sırasıyla vakıf yerin tasarruf, intikal ve istibdâli ve ardından kiralama ve kiracılık ile ilgili konular izlemektedir. Aynı zamanda bölgesel bir değerlendirme yapmayı hedefleyen bu çalışmaya göre vakıflarla ilgili uyumsuzlukların en fazla yaşandığı bölge Suriçi'dir.

2013 yılında Murat Uluskan danışmanlığında ve Elif Kanat tarafından hazırlanan *Kudüs'teki İslâmî Vakıf ve Eserlerle İlgili Şam Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Hükümler (1742 – 1830)* başlıklı yüksek lisans tezi de ahkâm defterlerinden hareketle vakıflar hakkında çıkarım yapmayı amaçlayan bir diğer çalışmadır. Bahsi geçen çalışmada Şam Ahkâm Defterleri'nden seçilmiş 212 hüküm çerçevesinde İslâmî vakıflar ve bu vakıflar çerçevesindeki eserler incelenerek tanıtımları yapılmıştır.

Kübra Dursun tarafından kaleme alınan yüksek lisans tez çalışmasında; 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri içerisinde yer alan vakıf hükümleri incelenerek bu hükümlerin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi yapılmış; böylelikle vakıf sistemine ilişkin veriler gün ışığına çıkarılmıştır. Ortaya konulan sonuç; defterin ait olduğu coğrafyanın vakıflar açısından oldukça zengin olduğudur. İlaveten devletin vakıf sistemi anlayışını tüm vatandaşların benimsediği de çalışmadan elde edilen diğer bir sonuçtur. Bu durumu yazar şu şekilde açıklar: Vakıf kurmak için kişinin muhakkak çok zengin olmasına gerek yoktur; önemli olan vakıf müessesesinin, mükâfatı Allah'tan beklenerek sonsuza dek insanların faydası için oluşturulmasıdır. Yazar, incelediği kaynak çerçevesinde karşısına çıkan hükümlere ait başlıkları; vakıf gelirine müdahale, vakıf işlerine müdahale, vakfın başka vakfa müdahalesi, vakıf görevlilerinin ücretleri ile alakalı hükümler, alacak verecek davaları, vakıf evlatlarına ilişkin hükümler ve iltizam usulüne dair hükümler şeklinde sıralar. Bahsi geçen başlıklar içerisinde en çok hükmün vakıf gelirine müdahale başlığında bulunduğunu ilave eder. 81 adet hükmün bulunduğu bu başlıkta vakfın gelirine idari görevliler, vakfın kendi çalışanları ya da vakıfla hiç ilgisi olmayan kişiler tarafından yapılan müdahalelerin şikâyet konusu olduğunu söyler ve bunların dışındaki hükümlerde vakfın işleyişine engel olabilecek her türlü müdahalenin önüne geçilmeye çalışıldığına dikkat çeker. Araştırmacılara sadece vakıf hükümlerine ait hususlarda değil; borç, miras, tımar sistemi, toprak konusunda köylünün yaşadığı anlaşmazlıklar, iltizam sistemi, soygun, idari ve askeri yetkililerle ilgili toplumun yaşadığı sorunlar gibi muhtelif konularda yeni araştırmalar yapabilmenin bahsi geçen verilerle mümkün olduğunu söyleyerek bir bakıma öneride bulunur.

Sonnur Teleke tarafından kaleme alınan *1836 – 1841 Tarihli Karaman Ahkâm Defteri Kayıtlarında Vakıflar* başlıklı makalede Osmanlı'nın idari yapılanması içerisinde önemli konumda olan Karaman'a ait 35 numaralı Ahkâm Defteri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bahsi geçen kaynak nezdinde XIX. yy'da Karaman'da mevcut 34 kayıtlı vakıf ismi tespit edilmiştir. Vakıflarla ilgili olarak mahkemeye intikal eden davalar içerisinde, tımar sahipleri arasında yaşanan problemlerin sayıca fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vakfa dışarıdan yapılan haksız müdahaleler, vakıf köyleri ve hayratlarla ilgili meseleler, vakıf görevlilerinin ücretleri ile ilgili hükümler, vakıf görevlilerinin tayinleri esnasında çıkan anlaşmazlıklar ve evladiyelik vakıflarla ilgili husumetler de incelenen 35 numaralı ahkâm defteri vasıtasıyla tespit edilen problemlerdir. Yazar tespit edilen tüm bu problemlerden Osmanlı Devleti'nin bir sosyal devlet ve aynı zamanda bir hukuk devleti olduğu çıkarımını yapmıştır.

Ahkâm Defterleri'nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri (1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri) başlıklı makalede 1 numaralı Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıf hükümleri incelenmiş ve bu defterlerin vakıf araştırmalarındaki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazarın elde ettiği bulgular; şikâyet başvurusu yapanların büyük bir kısmının Divân'a bizzat, bir kısmının ise arzuhal göndererek başvurduğu yönündedir. Müslümanlar ve erkekler büyük ölçüde başvuru yapan kesimi oluşturmaktadır. Sosyal statü açısından da vakıf görevlilerinin ve vakıf reayasının şikâyetlerde ön planda olduğu görülmüştür. Şikâyet edilenlerin önemli bir kısmı reaya kesim, askerî zümre, mütevelliler, diğer vakıflar, evlâd-ı vâkıflar veya evlad-ı vâkıflık iddiasında bulunanlardır. Vakfın zararına olan eylemlerde bulunulması ve vakıf görevlilerinin veya reayasının mağduriyet yaşaması ön sırada olan şikâyet konularıdır. Şikâyetler ise; mahalline havale edilme, deftere müracaat ve beraberinde arz veya i'lâm ve Divân'da karar gibi alternatif yöntemlerle çözüme kavuşturulmaktadır.

Yukarıda sıralanan çalışmaların tamamı alanyazına katkı sunan çok kıymetli çalışmalar olmakla birlikte; bu çalışmaların tamamında vakıflar, ahkâm defterlerinde yer alan hükümler doğrultusunda incelenmiş ve sonuç ve değerlendirmeler bu minvalde yapılmıştır. *Külliyyât Eserlerinden Osmanlı Vakıflarına Bakış* başlıklı bu çalışmada da, zaman zaman bahsi geçen çalışmalarla paralel olmak üzere ahkâm defterlerinde yer alan hükümler, Osmanlı vakıflarının ekonomik, mali ve sosyal açılardan toplumu doğrudan etkileyen müesseseler olduklarını ortaya koymak amacıyla incelenmiştir. Diğer bir ifadeyle vakıfların toplumu ekonomik, mali ve sosyal açılardan etkiledikleri konuları içeren seçilmiş hükümler doğrudan okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada faydalanılan temel yöntem içerik analizidir. Dağınık çok sayıdaki veriden kategorize edilmiş özet elde etmeyi amaçlayan içerik analizi, mevcut kayıt ya da dokümanların tasniflenmesi, yorumlanması ve karşılaştırılması şeklinde yürütülen nitel bir araştırma tekniğidir (Ünal, 2019:12). Burada araştırmacı verilerle nasıl bir yol izleyeceğine kendisi karar vermelidir; mevcut verileri sadece tasnifleyerek çıkarımlarda bulunmak, aynı verileri işleyerek yeni araştırmalar için hazır hale getirmek ya da bahsi geçen verileri kodlayarak sayısal analiz yöntemlerine başvurmak; tüm bunlar araştırmacının kendi tercihidir (Ültay vd., 2021:190). Tercih ettiği yöntemden bağımsız olmak koşuluyla, içerik analizine başvuran araştırmacı literatüre tam anlamıyla hâkim olmalıdır. Aksi takdirde verileri işleyebilir belki ama bahsi geçen verileri kullanarak kaleme almış olduğu çalışmanın literatürde hangi boşluğu doldurduğunu tam anlamıyla okuyucuya aktarmakta yetersiz kalır. Bu yetersizliği ortadan kaldırmanın yolu detaycı gözlerle yapılan literatür taramasıdır. Literatür taraması yöntemi; araştırmacının alanyazına tam olarak hâkim olduğunu ve güncel metodolojik gelişmelerden haberdar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Balci, 2021:75). İyi bir yayın taraması derleyerek çalıştığınız konu üzerinde kendinizde katma değer yaratmak; dolayısıyla ilgili yazının büyük çoğunluğunu taramak akademik yazında bir gelenektir (Day, 2000:110).

Çalışmanın temel amacı öncelikle; İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi başlıklı ve 4 seri halinde yayımlanması planlanan eseri okuyucuya tanıtmak ve daha sonra vakıfların toplumu; ekonomik, mali ve kültürel olarak etkiledikleri yönleri ahkâm defterlerinde yer alan hükümler beraberinde değerlendirmektir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için daha önce yayımlanmış olan İstanbul Vakıf Tarihi 1 başlıklı eser temel alınmıştır. Özellikle eserin *Takdim* kısmında yer alan ve vakıfların yürütmekle yükümlü oldukları iktisadi, sosyal ve mali konuları detaycı bir şekilde gösteren tablo, çalışmanın kılavuzu niteliğindedir. Bahsi geçen tablodaki sınıflandırmanın kılavuzluğunda seriye ait diğer eserler olan İstanbul Vakıf Tarihi 2, 3 ve 4 başlıklı eserler incelenmiştir. Tablo öncülüğünde vakıfların ifa ettikleri görevler; ana ve alt başlıklar formatında tasniflenmiştir. Okuyucu böylelikle vakıfların Osmanlı camiasında ne derece etkin müesseseler olduklarını görme imkânına kavuşmuş olacaktır.

3. Çıktılar

Çalışmada 4 temel eserden doğrudan faydalanılmıştır. Bunlar İstanbul Külliyyâtı Projesi kapsamında yayımlanan ve yayıma hazır hale getirilen İstanbul Vakıf Tarihi adıyla seri halinde düzenlenen 4 eserdir. İlk eser İstanbul Vakıf Tarihi-1 (1742 – 1764) adıyla yayımlanmış olup; bu çalışmanın kılavuzu

niteliğindedir. Diğer seri eserler sırasıyla İstanbul Vakıf Tarihi-2, 3 ve 4 adıyla yayıma hazır hale getirilmiş ancak henüz yayımlanmamış olan eserlerdir. Bahsi geçen kıymetli eserlerde yer alan hükümler kategorize edilerek her bir eser için aşağıdaki 3 farklı tablo (Tablo 1, 3 ve 5) oluşturulmuştur. Aşağıda yer alan 3 tabloda da, İstanbul Külliyyâtı Projesi kapsamında yayımlanmış olan İstanbul Vakıf Tarihi-1 (1742 – 1764) başlıklı eser temel alınmıştır. Özellikle eserde yer alan *İstanbul Vakıf Tarihi-1 İçerisinde Yer Alan Konular* isimli tablodan doğrudan faydalanılmış; tabloların her birinde minör değişikliklere yer verilmiştir.

Tabloları şekil olarak tanıtmak okuyucunun konuyu daha net kavramasına yardımcı olabilecektir. Ana ve alt başlıklar altında yer alan ve normal formatta yazılan tüm başlıklar ana başlıklar olup; onun dışında tablolarda altı çizili ve italik olarak yer alan başlıklar alt başlıklardır. Diğer adıyla kategorize edilen ana başlık ise; tabloda yer alan ana ve alt başlıklar dışında kalan ve muhtelif konuları içeren hükümleri tek başlık altında değerlendirebilmek amacıyla tabloya dâhil edilmiştir.

Tablolar hazırlanırken esas alınan tablo, *İstanbul Vakıf Tarihi-1 İçerisinde Yer Alan Konular* isimli tablonun birebir kopya edilerek oluşturulmasından ziyade tabloda bazı değişikliklere gidilmiş ve tablolar revize edilmiştir. Kategorizasyonlar tamamen farklılaştırılmamış olup; bazı ilave alt başlıklar tabloya dâhil edilmiştir. Tablolarda yer alan ana ya da alt başlıklardan bazılarının dâhil edilmesi olası hükümler söz konusu değilse eğer; bahsi geçen başlıklar tablolardan doğrudan çıkarılmıştır. Bu konuda en fazla örneği Tablo 5' te görebiliriz. İlaveten eserde sıkça rastlandığından ötürü, Tablo 1 ve 3' te vakıf malları konusunda vakıf çalışanları ya da kişiler arasında yaşanan ihtilafları konu alan bir başlık açılmış ve Vakıf Yönetimi, Çalışanları, Ücretler ve Denetim ana başlığı altında değerlendirilmiştir. Alt başlıklara ait tespit edilen bulguların net olması halinde hüküm bahsi geçen alt başlıklarda değerlendirilmiştir. Ancak bazı hükümlerin tek başlıkta değerlendirilmesi mümkün olmadığından, bu hükümler ilgili oldukları birden fazla başlıkta değerlendirilmişlerdir. Örneğin; Tablo 1' de yer alan 9/702 numaralı hüküm Vakıf Gelirleri, Tevliyet ve de Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf olmak üzere aynı anda 3 farklı başlıkta değerlendirilmiştir. Birden fazla başlıkta değerlendirilen tek hüküm anılan hüküm olmayıp, aynı minvalde değerlendirilen pek çok hüküm mevcuttur. Burada açıklanmaya muhtaç bir diğer konu da tabloda yer alan hükümlerin sol taraflarında bulunan rakamlardır. Orijinal kaynakların çeviri metinlerinde yer alan her maddenin başında 3 adet rakam mevcuttur. Bahsi geçen rakamlar sırasıyla; Ahkâm Defteri numarası, sayfa numarası ve hüküm numarasıdır. Bu çalışmada yer alan tablolarda sırasıyla, ahkâm defteri numarası ve hüküm numarasına yer verilmiştir.

Tablo 1 özelinde; Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular, Vakıf Yerin Tasarruf, İntikal ve İstibdâli, Vakfın Gelirleri ve Muhasebesi, Vakıf Yönetimi, Çalışanları, Ücretler ve Denetim, Para Vakfı ve Evlatlık Vakıflar, Vakfa Müdahale ve Vakfın Müdahalesi, Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar ve Diğer şeklinde tabloda yer alan başlıklar ana başlıklardır. Bunların dışında altı çizili ve italik olan başlıklar alt başlıklardır.

Tablo 1: İstanbul Vakıf Tarihi-2 Adlı Eserde Yer Alan Hükümlerin Tasnifi

ANA ve ALT BAŞLIKLAR	Ahkâm Defteri Numarası / Hüküm Numarası
Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular (14)	7/250, 376
	8/594, 973
	9/220, 268, 350
	10/882
	11/708
	12/265, 568
	13/540
	15/266

Külliyyât Eserlerinden Osmanlı Vakıflarına Bakış
Looking at Ottoman Waqfs Through Külliyyât Works

	18/248
<u>İcâreteyn Usulü ile Kiralama (73)</u>	7/956 8/15, 126, 281, 329, 330, 369, 563, 993, 1068, 1104 9/531, 656, 781, 853, 881, 1237 10/667, 806, 882 11/436, 463, 771, 1010 12/72, 788, 837, 854, 856 13/124, 145, 163, 233, 243, 384, 432, 444, 486, 487, 620, 737, 844, 1009 14/20, 27, 264 15/162, 266, 397 16/160, 276, 361, 410, 419, 587, 685 17/7, 87, 128, 143, 162, 243, 251, 269, 365 18/48, 129, 158, 172, 186, 210, 311, 312
Vakıf Yerin Tasarruf, İntikal ve İstibdâli	
<u>Vakıf Yerin Tasarrufu (4)</u>	7/570 9/205, 750 12/109
<u>İstibdâli (139)</u>	1/546 7/292, 293, 413, 458, 459, 461, 508, 513, 619, 641, 721, 723, 969, 1008, 1036, 1066, 1103, 1188, 1199 8/15, 126, 281, 329, 330, 348, 369, 394, 554, 563, 609, 993, 1068, 1072, 1104, 1201 9/264, 371, 531, 656, 853, 881, 947, 948, 949, 952, 1021, 1053, 1120, 1217, 1237, 10/168, 298, 369, 370, 479, 626, 799, 806, 815, 857, 858 11/213, 281, 354, 393, 408, 436, 463, 480, 636, 771, 823, 919, 1002, 1010 12/109, 156, 788, 854, 856 13/127, 222, 233, 251, 384, 432, 444, 486, 487, 620, 737, 844, 1020, 1065 14/20, 27, 264 15/116, 120, 162, 304, 397 16/226, 235, 272, 276, 304, 361, 381, 385, 398, 410, 419, 535, 586, 587, 685 17/7, 87, 128, 143, 162, 243, 269, 365 18/112, 129, 147, 158, 172, 210, 223, 235, 287, 302, 304, 311, 312
Vakfın Gelirleri ve	8/1017

Muhasebesi (7)	9/702 10/938 11/420 12/37 13/817 16/160
<u>Kira Gelirleri (icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele) (7)</u>	8/394, 554, 1072, 1201 10/435, 448 12/72
<u>Vakıf Mukataa Gelirleri (16)</u>	7/1148, 1149, 8/344, 348, 592, 822, 1038 9/299, 727 11/1010 13/255, 611, 798 16/510, 684 18/147
<u>Vergi Gelirleri (8)</u>	7/1075 8/1273 9/84, 756, 996 13/138, 352 16/251
<u>Vakfın Alacaklarının Tahsili (9)</u>	7/379, 440, 503 8/322, 590 9/1190, 1215 10/926 12/837
<u>Vakıf Muhasebesi (5)</u>	8/591, 1129 9/265 10/692 17/198
Vakıf Yönetimi, Çalışanları, Ücretler ve Denetim (16)	7/323, 403, 737, 750 8/58, 826 9/11, 265 11/65, 608

Külliyyât Eserlerinden Osmanlı Vakıflarına Bakış
Looking at Ottoman Waqfs Through Külliyyât Works

	12/855 14/148, 360 15/462 16/10, 510
<u>Vakıf Vazifelerine Verilen Ücret (2)</u>	9/1010 10/672
<u>Tevliyet (36)</u>	7/375, 867, 902, 1177 8/488, 604, 1080 9/84, 199, 312, 702, 898, 1152 11/17, 169, 309 12/418, 427, 814 13/45, 67, 240, 991, 1073 14/321 15/62, 91, 418 16/670 17/105, 162, 240 18/45, 75, 79, 188
<u>Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (47)</u>	8/877, 915, 1071, 1171 9/23, 37, 84, 97, 220, 393, 634, 702, 746, 771, 781, 803, 853, 1137, 1176, 1215 10/171, 329, 630, 672, 882 11/17, 292, 397, 594, 708, 12/244 13/124, 145, 352, 673, 951 16/32-a, 169, 760 17/117, 162, 222, 273, 375 18/79, 186, 289
Para Vakfı ve Evlatlık Vakıflar	
<u>Evlatlık Vakıf (6)</u>	9/84, 199 13/1073 17/240 18/75, 289
Vakfa Müdahale ve Vakfın Müdahalesi	

<u>Vakıf yere müdahale, zapt etme ve işgal (9)</u>	7/598, 755, 926, 1044, 1078, 1082, 1142, 1150 15/340
<u>Vakfeden Tarafından İmam, Müezzin vb. Şart Olunan Yerlere Mütevelli, Mirasçılar vb. Tarafından Müdahale (29)</u>	8/604 9/424
<u>Vakfın Özel Mülke Müdahalesi (1)</u>	7/394
Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (21)	7/368, 411, 435, 578, 797, 1183 8/602, 973, 1218 9/150 12/837 13/817, 836, 845 15/6, 125 16/574 17/57, 140 18/262, 289
Diğer (37)	7/314, 456, 467, 536, 551, 571, 781 8/390, 394, 545, 1029 9/214, 277, 343, 878, 912 10/667, 742, 820 11/236, 254 12/158, 769, 796, 851 13/240, 540, 955, 1075 15/3, 5, 331 16/573, 583, 686 17/251, 361

Kaynak: İstanbul Külliyyâtı, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-2 (yayımlanmamış ham veri).

İstanbul Vakıf Tarihi-2 Adlı Eserde Yer Alan Hükümlerin Tasnifi başlıklı Tablo 1, toplam 357 hüküm incelenerek oluşturulmuştur. Bu hükümlerin 263 tanesi yalnızca bir başlıkta yer almakta iken; 94 tanesi birden fazla başlıkta yer almıştır. Bahsi geçen 94 hükme ait keşişmelerin; 85 tanesi 2 başlıkta, 8 tanesi 3 başlıkta ve 1 tanesi de 4 başlıkta olmuştur. Aşağıda yer alan tabloda bahsedilen bu keşişmeleri görmek mümkündür.

Tablo 2: Tablo 1’ de Kesişme Gösteren Hükümlerin Detayları

İki başlıkta kesişen hükümler (85)	<ul style="list-style-type: none">• İcâreteyn Usulü ile Kiralama - İstibdâl (52)• Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar - Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular (1)• İcâreteyn Usulü ile Kiralama - Diğer (4)• İcâreteyn Usulü ile Kiralama - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (4)• İcâreteyn Usulü ile Kiralama - Vakfın Gelirleri ve Muhasebesi (1)• İcâreteyn Usulü ile Kiralama - Kira Gelirleri (1)• İstibdâl - Kira Gelirleri (3)• İstibdâl - Vakıf Mukataa Gelirleri (2)• Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular - Diğer (1)• Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)• Tevliyet - Evlatlık Vakıf (4)• Tevliyet - Diğer (1)• Tevliyet - Vakfeden Tarafından İmam, Müezzin vb. şart Olunan Yerlere Mütevellî, Mirasçılar vb. Tarafından Müdahale (1)• Tevliyet - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (2)• Vakfın Alacaklarının Tahsili - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)• Vakfın Gelirleri ve Muhasebesi - Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (1)• Vakıf Muhasebesi - Vakıf Yönetimi, Çalışanları, Ücretler ve Denetim (1)• Vakıf Vazifelilerine Verilen Ücret - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)• Vakıf Yerin Tasarrufu - İstibdâl (1)• Vakıf Yönetimi, Çalışanları, Ücretler ve Denetim - Vakıf Mukataa Gelirleri (1)• Vergi Gelirleri - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)
Üç başlıkta kesişen hükümler (8)	<ul style="list-style-type: none">• İstibdâl, Kira Gelirleri - Diğer (1)• Vakfın Gelirleri, Tevliyet - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)• İcâreteyn Usulü ile Kiralama, İstibdâl - Vakıf Mukataa Gelirleri (1)• İcâreteyn Usulü ile Kiralama, İstibdâl - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)• Evlatlık Vakıf, Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf - Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (1)• Vergi Gelirleri, Evlatlık Vakıf - Tevliyet (1)• İcâreteyn Usulü ile Kiralama, Vakfın Alacaklarının Tahsili - Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (1)• Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular, İcâreteyn Usulü Kiralama - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)
Dört başlıkta kesişen hükümler (1)	<ul style="list-style-type: none">• Tevliyet, İcâreteyn Usulü ile Kiralama, İstibdâl - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1)

Tablo 1 incelendiğinde mevcut hükümlerin çoğunu istibdâl ve icâreteyn usulü kiralama kayıtlarının oluşturduğu görülmektedir. İstibdâl ve icâreteyn kavramlarına ilaveten, tabloda yer alan mevcut ana ve alt başlıklar içerisindeki bazı terimler de açıklanmaya muhtaçtır. Tevliyet ve Evlatlık Vakıf bu terimlere örnek teşkil etmektedir. Böylelikle okuyucu sonraki tabloları ve çalışmanın tamamını daha iyi anlayabilme ve değerlendirebilme imkânına kavuşmuş olacaktır.

İstibdâl; bir vakıf malının mülk mal ile değiştirilmesidir (Akgündüz, 2001:319).

İcâreteyn; İki kiralı vakıf anlamına da gelmekle birlikte; biri peşin diğeri veresiye olmak üzere vakıf akarlarda uygulanan çift kira bedeli olan ve uzun vadeli kira akdidir (Akgündüz, 2000:389; Devellioğlu, 2012:468). XVI. yy.da ilk örnekleri görülen icâreteyn yönteminin pratikteki süreci aşağıda ifade edildiği gibidir (Çizakça, 2019:75-76).

Sistem, vakıf varlıklarının kiracıya doksan yıla kadar uzanan uzun dönemli kiralananması karşılığında gereken tamiratın kiracı tarafından finanse edilmesini içeriyordu. Bu finansman muaccelle ve müeccele adı verilen ödemelerden oluşuyordu. Muaccelle vakıf varlığının gerçek kıymetine yakın bir meblağ olup doğrudan doğruya vakıf mütevellisine bir defada ödenirdi. Müeccele ise normal yıllık kiraydı. Kısacası, kiracı vakıf malının gerçek kıymetine yakın bir meblağı peşinen ödemekle kalmıyor, normal yıllık kirayı da ödemeye devam ediyordu. Bunun karşılığında bir yandan kullanmakta olduğu varlık (örneğin vakfa ait olan dükkân) hızla tamir edilip yeniden kullanıma uygun hale getirilirken, diğer yandan da yy.a yaklaşan uzun bir zaman boyunca kiraladığı gayrimenkulden ne kendisi ne de mirasçıları çıkartılmıyordu.

Tevliyet; vakfiyedeki şartlar kapsamında vakıf işlerini idare etme yetkisidir (Günay, 2012:478).

Evlalık Vakıf; zürri vakıflarda denen evlatlık vakıflarda, vakıftan yararlanan kesim vakfedenin - zengin ya da fakir olması fark etmeksizin - akrabalarından meydana gelmektedir (Günay, 2012:478). Bu tür vakıflarda asıl amaç, vakfedenin aile fertlerinin, vakıftan doğrudan yararlanmalarını sağlamaktır (Akipek ve Altaş, 1998:145).

Tablo 1 kapsamında incelenen 37 hüküm doğrudan herhangi bir ana ya da alt başlıkta değerlendirilemediği için Diğer ana başlığında yer almıştır. Bahsi geçen hükümlerden bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır:

- Vakıf yıkıntılarına müdahale edilmemesi,
- Kişi öldükten sonra akrabalarınca vakfa ait bir gayrimenkule müdahale edilmemesi,
- İltizam yöntemi ile tasarrufunda bulunan yerlerden kişinin vakfa zahire vermemesi,
- Vakfa ait köydeki ahaliye zulmeden ehl-i örf taifesinin zulüm ve zorbalıklarının önlenmesi,
- Vakfa ait korunun, koruma hizmeti karşılığında buradan istifade eden şahıs eliyle ağaçlara zarar verilmiş olması, verilen zararın karşılanması ve sonrasında mütevelliden izinsiz ağaç kesilmemesi,
- Cami çevresinde dükkân işleten esnafın cami çevresini kirletmesini önlemek amacıyla, bu dükkânlar hakkında araştırma yapılması ve bu süreye kadar cami vakfına ne kadar ödeme yapıldığının tespit edilmesi,
- Vakfa ait iki köy arasındaki sınır tespiti,
- Vakıflara azledilen mütevellilerce yolsuz olarak akrabalara ferağ edilen vakıf malların, vakıf yararına yeniden açık arttırma ve misil bedelleri karşılığında ferağ edilmesi,
- Vakfa ait varlıkları vakfedenlerin tek kişi mi ya da iki kişi mi olduklarının tespitinin Defterhane aracılığıyla mümkün olmaması sebebiyle ilgili halka doğrudan sorulması gerektiği,
- Vakıf reayasına zulmettiği görülen vakıf mütevellisi ve diğer vakıf çalışanının bir daha böyle bir suça karışmayacağına dair taahhütte bulunmaları ve taahhütlerine aykırı hareket etmeleri halinde derhal cezalandırılacakları,
- Vakfa ait dalyanın sağ ve solunda olmak üzere çevresinde yeni dalyan olmaması, mevcut olanların da kaldırılması,
- Birtakım kişilerin kasabada yeni bir han ve bina inşa ederek, büyük vakıf hanının işlerliğini ortadan kaldırması neticesinde anılan kişilerin davalarının İstanbul'a sevk edilmesi,
- Birkaç vakfın uğrak noktasında bulunan ve odun tartmak için konulmuş beş tane çekiye, önceden olduğu gibi, sadece vakıf tarafından kiralanan şahıslarca müdahale ettirilmesi, dışardan müdahalenin kesilmesi,
- Bahçe sınırlarının bahçe ustalarının korumasında olması ve bu sınırlar kapsamındaki bir vakfa ait başka bir bahçenin neferlerine Ramazan dolayısıyla iftarlık verildiği araziye müdahalenin önlenmesi,
- Vakıf imaretinde pişirilen çorbaya ve tevliyete gerekçesiz bir şekilde müdahale edilmesinin

önlenmesi,

- Cami, medrese, kütüphane gibi pek çok birimden oluşan vakfa ait Eskişehir ortakçı kulları adıyla bilinen yerleri işlemekle görevli ortakçı taifesine, vakıf tarafından tohum vb. ürün ve araçlar temin edilerek üründen tohum elde edildikten sonra, kalan ürünün yarısının vakfa ve diğer yarısının da bahsi geçen yerleri işleyen kişilere verilmesi ve aynı zamanda vakıf dükkânların kira gelirlerinin de mültezimlere ait olması gerektiği,
- Vakfa ait bir hanın, hancısı ve gedik sahiplerinin isteği doğrultusunda, han odaları kiracılarının tasarrufunda olan gediklerin alım satımı mevzubahis olduğunda, önceden olduğu gibi, mülk olduğunu gösteren ibarenin hancı defterine yazılması, ancak vakıf defterine yazılmaması gerektiği,
- Vakıf hanında hancı olarak görev yapan şahsın hancılık beratı çıkardığına dair kayıtların resmi olarak yok sayılması ve bu konuda gerekli yerlere ilmühaber verilmesi,
- Sınırları açık vakfa ait bir köye Burunsuz Mustafa adlı şahıs tarafından yapılan haksız müdahalenin önlenmesi, vakfa ait yerlerin eskiden olduğu gibi vakıf tarafından zapt edilmesi ve bahsi geçen kişinin gayri resmi olarak aldığı hükmün resmi olarak geçersiz sayılması,
- Vakıf imaretinde pişirilen çorba ve lazımesi için gerekli olan buğdayın dışarıdan alınması daha ucuz olduğundan, vakıfça tedarik edilen belli miktar buğdayın İstanbul'a nakledilmesine izin verilmesi,
- İstanbul kadıları nezaretindeki evkaftan İstanbul ve Bilad-ı selase ve çevrelerindeki ev, dükkan ve sair akarlara icâreteyn usulü ile kiracı olan şahıslar öldüğünde, küçük çocuklarına intikal eden akarların geçerli sebeplerle başkasına ferağının, vakıf nazırının vereceği izin belgesine bağlı olduğu, vasilerin kendi çıkarları için vakıf nazırına bildirmeden, ölenin mirasını yazan kassam-ı askeri veya sair hakimlerden aldıkları izin belgelerine itibar olunmaması,
- Düşmanın kahrolması niyetiyle her gece kelime-i tevhit getiren Yıldız Dede zaviyesi fukarasına, ekmek ve çorba akçesi diye İstanbul gümrüğünden ayda on kuruş verilmesi.

Tablo 3 özelinde; Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular, Vakıf Yerin Tasarruf, İntikal ve İstibdâli, Vakfın Gelirleri ve Muhasebesi, Vakıf Yönetimi, Çalışanları, Ücretler ve Denetim, Para Vakfı ve Evlatlık Vakıflar, Vakfa Müdahale ve Vakfın Müdahalesi, Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar ve Diğer adıyla kategorize edilen ana başlıklar yer almaktadır. Bunların dışında altı çizili ve italik olarak yer alan başlıklar alt başlıklardır.

Tablo 3: İstanbul Vakıf Tarihi-3 Adlı Eserde Yer Alan Hükümlerin Tasnifi

ANA ve ALT BAŞLIKLAR	Ahkâm Defteri Numarası / Hüküm Numarası
Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular (4)	21/221, 222, 291, 505
<u>İcâreteyn Usulü ile Kiralama (66)</u>	16/440 18/319, 380 19/4, 15, 74, 77, 100, 104, 124, 156, 285, 367, 404, 414, 536, 554 20/45, 167, 229, 314, 421, 422, 428, 432, 457, 499, 516, 524, 533, 538, 541, 636, 640 21/37, 87, 137, 146, 152, 153, 168, 187, 189, 242, 261, 299, 335, 363, 373, 402, 427, 439, 443 22/112, 117, 156, 280 23/18, 25, 36, 132, 294, 338, 345, 358, 366
Vakıf Yerin Tasarruf, İntikal	

ve İstibdâli	
<u>Vakıf Yerin Tasarrufu (8)</u>	20/470 21/489 22/54, 61, 99, 217 23/134, 278
<u>İstibdâli (148)</u>	8/1072 16/440 18/323, 401, 414, 435 19/1, 15, 57, 74, 78, 100, 104, 124, 132, 156, 157, 161, 285, 362, 367, 404, 414, 448, 467, 476, 481, 487, 536, 554 20/45, 49, 66, 167, 191, 229, 314, 328, 379, 382, 417, 421, 422, 428, 432, 434, 449, 457, 464, 467, 471, 479, 487, 488, 489, 495, 496, 499, 521, 524, 533, 538, 541, 553, 557, 572, 581, 600, 601, 602, 605, 608, 614, 636, 640, 645, 647, 649 21/3, 6, 17, 71, 81, 90, 96, 101, 103, 107, 132, 137, 142, 146, 152, 153, 166, 168, 182, 187, 188, 189, 192, 194, 200, 205, 206, 226, 261, 299, 304, 345, 373, 402, 427, 439, 443, 454, 454, 460, 468, 489 22/43, 54, 60, 61, 99, 112, 115, 117, 122, 156, 195, 217, 280, 325 23/18, 22, 25, 36, 77, 90, 94, 132, 134, 294, 338, 345, 358, 366
Vakfın Gelirleri ve Muhasebesi	
<u>Vakıf Gelirleri (3)</u>	18/115 20/628, 629
<u>Vakıf Mukataa Gelirleri (4)</u>	20/334, 648 21/30, 44
<u>Vergi Gelirleri (5)</u>	4/48 8/673, 679 10/840 21/216
<u>Vakfın Alacaklarının Tahsili (1)</u>	8/595
Vakıf Yönetimi, Çalışanları, Ücretler ve Denetim	
<u>Tevliyet (3)</u>	4/677 19/100 21/92
<u>Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında</u>	8/95, 180, 1080

Külliyyât Eserlerinden Osmanlı Vakıflarına Bakış
Looking at Ottoman Waqfs Through Külliyyât Works

<u>İhtilaf (13)</u>	18/401 19/9, 76, 300, 473 20/268, 648 21/201, 307, 409
<u>Mütevelliden İzinsiz İşlem Yapma (1)</u>	8/1227
<u>Vakfın Denetimi (1)</u>	20/662
Para Vakfı ve Evlatlık Vakıflar	
<u>Para Vakıfları (1)</u>	21/148
<u>Evlatlık Vakıflar (7)</u>	19/330, 373 20/463, 482 21/92, 158, 194
Vakfa Müdahale ve Vakfın Müdahalesi	
<u>Vakıf yere müdahale, zaptetme ve işgal (1)</u>	5/746
Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (18)	8/918 9/251 19/11, 76, 77, 364, 403 20/334, 473, 588 21/30, 37, 335, 342, 363, 405 22/116 23/22
Diğer (17)	3/244 4/539 18/359 19/145, 405 20/227, 497, 660, 663 21/106, 176, 283, 340, 488, 505 23/278 24/23

Kaynak: İstanbul Külliyyâtı, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-3 (yayımlanmamış ham veri).

İstanbul Vakıf Tarihi-3 Adlı Eserde Yer Alan Hükümlerin Tasnifi başlıklı Tablo 3, toplam 224 hüküm incelenerek oluşturulmuştur. Bu hükümlerin 151 tanesi yalnızca bir başlıkta yer almakta iken; 73 tanesi

birden fazla başlıkta yer almıştır. Bahsi geçen 73 hükme ait kesişmelerin; 72 tanesi 2 başlıkta, 1 tanesi de 3 başlıkta olmuştur.

Tablo 4: Tablo 3' te Kesişme Gösteren Hükümlerin Detayları

İki başlıkta kesişen hükümler (72)	<ul style="list-style-type: none"> • İcâreteyn Usulü ile Kiralama - İstibdâl (53) • Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar - İstibdâl (1) • İcâreteyn Usulü ile Kiralama - Diğer (1) • Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar - İcâreteyn Usulü ile Kiralama (4) • İstibdâl - Evlatlık Vakıflar (1) • İstibdâl - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1) • Tevliyet - Evlatlık Vakıflar (1) • Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf - Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (1) • Vakıf Mukataa Gelirleri - Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (1) • Vakıf Mukataa Gelirleri - Vakıf Malları Konusunda Vakıf Çalışanları ya da Kişiler Arasında İhtilaf (1) • Vakıf Yerin Tasarrufu - Diğer (1) • Vakıf Yerin Tasarrufu - İstibdâl (5)
Üç başlıkta kesişen hükümler (1)	<ul style="list-style-type: none"> • Tevliyet, İstibdâl - İcâreteyn Usulü ile Kiralama (1)

Tablo 3 kapsamında incelenen 17 hüküm doğrudan herhangi bir ana ya da alt başlıkta değerlendirilemediği için Diğer ana başlığında yer almıştır. Bahsi geçen hükümlerden bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır:

- Vakfa ait arazide izinsiz olarak inşa edilen bezirhanenin yıkılması,
- Vakfa ait bir bölgede Rum milletinin ölülerini gömdükleri yere, önce kahvecilik yapan İsmail'in, onun ölümü ile de adamı Kifork adlı Ermeni'nin haksız müdahalesinin önlenmesi,
- Eyüp'te, halkın adak kurbanlarının kurbanhanede kesilip fukaraya dağıtılması bir gelenek iken ve bu yolda ferman çıkmış olmasına rağmen, buna aykırı davranan türbedarların müdahalelerinin engellenmesi,
- Caminin, yangında zarar görmesi sebebiyle, yeniden inşa edilirken genişletilmesi ihtiyacına binaen vakfa ait bir arsanın cami arsasına dâhil edilmesine müsaade edilmesi,
- Vakfa ait yanmış ev arsası ile ilgili davanın iki kere zaman aşımı sebebiyle reddedilmesi ve davacı kadının dilekçesi üzerine başkasına sirayet etmemek ve emsal olmamak kaydıyla tarafların huzuruyla bir kere daha şer'i hukuka göre bakılmasına karar verilmesi,
- Vakıf mütevellilerinin, padişaha ait koru çevresindeki bazı yerlerin vakıflarına ait olduğu yolundaki iddialarının tahkiki için, hakem tayin edilen şahsın, çekişmeli mahalde ilgili kimselerle incelemede bulunarak duruma netlik kazandırması,
- Vakfiyeye zarar veren, çörekçi fırınının verdiği zararın ilgili kadılık tarafından önlenmesi,
- Mescide vakfedilen bostan arsasının tek kira ile kiralınması gerektiği, icâreteyn ile kiralınmasına izin verilmediği ve gedik tabir olunmadığı, bunun aksine taraflar elinde bulunacak belgelere itibar edilmemesi,
- Vakfa ait han odası ve dükkânların gediği verilmek gerektiğinde, Başmuhasebe'den ve kadılarından belge verilmesi vakfa zarar getirdiğinden, bundan böyle münhaller de dâhil olmak üzere, sadece vakıflar tarafından temessük verilmesi, bu suretle gedik nizamının teşkili, bu hususun Haremeyn Muhasebesi 'ne kaydedilmesi ve ilgili yerlere ilmühaberleri verilmesi,
- Vakfa ait ve iki şahsın tasarrufunda olan bir bölgenin, çiftlik hayvanlarına mahsus olduğu ve buraya dışardan vaki müdahalenin önlenmesi.

Tablo 5, öncesinde elde edilen tablolardan hem nitelik hem de nicelik olarak farklılık arz etmektedir. Nicelik olarak, içerdiği hüküm sayısı daha azdır. Nitelik olarak ise; Tablo 5' te yer alan tüm ana ve alt

başlıkları karşılayabilen bir hüküm mevcutken, diğer tablolar için böyle bir durum söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle Tablo 1 ve 3' ten farklı olarak Tablo 5' te, diğer adı altında yer alan son ana başlık mevcut değildir. Çünkü Tablo 5' e temel teşkil eden eserde yer alan hükümlerin tamamı, tabloda yer alan alt ya da ana başlıkların bir ya da birkaçını doğrudan karşılamaktadır. Bahsi geçen tablo Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular, Vakıf Yerin Tasarruf, İntikal ve İstibdâli, Vakfın Gelirleri ve Muhasebesi, Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar isimli ana başlıklardan ibarettir. Bunların dışında altı çizili ve italik olarak yer alan başlıklar alt başlıklardır.

Tablo 5: İstanbul Vakıf Tarihi-4 Adlı Eserde Yer Alan Hükümlerin Tasnifi

ANA ve ALT BAŞLIKLAR	Ahkâm Defteri Numarası / Hüküm Numarası
Kiralama ve Kiracılık ile İlgili Konular	
<i>İcâreteyn Usulü ile Kiralama</i> (48)	24/26, 37, 39, 70, 109, 137, 163, 168, 182, 267, 275 25/15, 18, 27, 44, 45, 101, 121, 128, 138, 184, 194, 200, 202, 205, 209, 222, 225, 232, 236, 240, 249, 274, 277, 278, 280 26/1, 7, 9, 15B, 16, 36, 66, 67, 69, 70, 72, 74, 76, 77
Vakıf Yerin Tasarruf, İntikal ve İstibdâli	
<i>Vakıf Yerin Tasarrufu</i> (1)	24/40
<i>İstibdâli</i> (94)	24/26, 37, 39, 70, 99, 109, 120, 125, 137, 163, 168, 182, 267, 275 25/15, 16, 18, 20, 27, 44, 45, 101, 121, 128, 138, 184, 193, 194, 200, 202, 205, 209, 222, 225, 232, 236, 240, 249, 274, 277, 278, 279, 280, 281 26/1, 4, 7, 9, 15B, 16, 24, 26, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 63, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90
Vakfın Gelirleri ve Muhasebesi (1)	26/85
Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar (4)	24/120, 125 26/79, 80

Kaynak: İstanbul Külliyyâtı, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-4 (yayımlanmamış ham veri).

İstanbul Vakıf Tarihi-4 Adlı Eserde Yer Alan Hükümlerin Tasnifi başlıklı Tablo 5, toplam 96 hüküm incelenerek oluşturulmuştur. Bu hükümlerin 42 tanesi yalnızca bir başlıkta yer almakta iken; 54 tanesi birden fazla başlıkta yer almıştır. Bahsi geçen 54 hükme ait kesişme 2 başlıkta olmuştur. Bu kesişmeler; İcâreteyn Usulü ile Kiralama ile İstibdâl başlıklarında ve kalan 4 tanesi ise Vakfın ve Kiracının Yaptığı Tamir ve Onarımlar ile İstibdâl başlıklarında gözlenmiştir.

4. Sonuç

Vakıflar günümüz sivil toplum kuruluşları gibi üçüncü bir sektör olarak her zaman Osmanlı toplumunda yer bulmuştur. Bu nedenle Osmanlı'nın sahip olduğu vakıf zenginliği literatürde *Vakıf Medeniyeti* olarak ifade edilmektedir. Kozmopolit Osmanlı yapısının İslâmiyet'e inanan bir millet olarak hayırseverliği geçmişten günümüze başarıyla taşımış olması bu durumun bir bileşeni olabilir. Ancak burada, aktif

oldukları dönem boyunca vakıfların sadece hayırseverlik amacıyla faaliyet gösterdiklerini söylemek bir iddianın ötesine geçmeyecektir. Osmanlı Vakıfları'nın görünürde bir hayır müessesesi olarak faaliyette bulunmaları Osmanlı toplumsal kültürünü büyük ölçüde olumlu etkilemiş olmasına rağmen; zaman zaman bu müesseselerin olumsuz etkilerinin de olabildiği ifade edilmiştir. Literatür incelendiğinde hayırseverlik dışında faaliyet gösteren vakıfların mevcut olduğunu da görüyoruz. Normalde vakıflar; zengin kesim ile ihtiyaçlı kesim arasında köprü vazifesi gören ve ihtiyaçlı olanların bahsi geçen ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurumlardır. Ancak literatür; bunun dışında bütün malvarlığını kendi tanıdığına bırakmayı amaçlayan evlatlık vakıflardan da bahsetmektedir. Evlatlık vakıfların, servetini kendi soyuna aktarmak isteyen kişiler tarafından bilinçli olarak kurulduğu ve böylelikle kişilerin aile mülklerini devlete karşı korudukları görüşü; literatürdeki eleştirilerin merkezinde yer almaktadır. Kaldı ki bu eleştiri zaman zaman evlatlık vakıflar dışındaki vakıflar için de yapılmaktadır. Vakıflara yapılan eleştiriler zaman zaman haklı bulunsa da; Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin ya da müsadere uygulamasından istisna tutulmak koşuluyla toplumda bazı kesimlerin diğerlerine nazaran zenginleşmesi gibi faktörlerin doğrudan ve tek sebebi vakıflar değildir. Aksi halde vakıflar *Tanzimat*'a kadar etkin bir şekilde varlıklarını koruyamazlardı.

Tarihsel sürece bakıldığında vakıfların zaman zaman istismara açık uygulamalarının olduğunu görmek mümkündür. Burada önemli olan bu istismarın sadece vakıf müessesesi aracılığıyla değil farklı müesseseler aracılığıyla da söz konusu olabileceği ihtimalidir. Günümüz devlet anlayışı içerisinde vakıfları tarihsel arka planda olduğu şekliyle algılamak mümkün değildir. Çünkü değişen toplum ve dünya düzeni bunu mümkün kılmaz. Ancak; yaşanan gelişmeler ve geçmişten alınan tecrübeler neticesinde alınan yeni tedbirler beraberinde ve etkili bir denetim mekanizması yoluyla vakıfların tekrar işlerlik kazanması toplumu iyileştirebilen bir etken olabilir. Örneğin; zengin ve fakir arasında zenginden alıp fakire aktarmak üzerine kurgulanan köprü vazifesine bugünün dünyasının ihtiyacı olduğunu hiçbir araştırmacı inkâr etmese gerek. Kaldı ki sadece bu fonksiyonu icra etmeleri dahi toplumu hem maddi hem manevi ayağa kaldırmaya yetebilir. Günümüzde gerek devletin iş yükünü azaltarak devlete destek olmaları, gerek bireylerin ihtiyaçlarını varlıklı kesimler aracılığıyla karşılayarak zengin-fakir arasındaki farklılığı minimize etmeleri açısından; vakıf sistemine benzer bir kurumsal yapılanmaya ihtiyaç olduğu çıkarılabilir. Bugünün Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu ya da diğer bazı devlet kurumları tarafından gerçekleştirilen pek çok hizmetin tarihsel süreçte vakıflar aracılığıyla gerçekleştiriliyor olması bu çıkarımımızı temellendirebilecek bir etken olabilir.

VIII. yy.ın ortalarından XIX. yy.ın sonlarına kadar dinamizmelerini koruyan vakıflar XIX. yy.da hızlanan batılılaşma faaliyetleri neticesinde nüfuzlarını giderek kaybetmeye başlamışlardır. XIX. yy.ın başlarında Evkaf Nezareti kurulmuş ve denetimleri doğrudan bu kuruma bağlanmıştır. Beraberinde Tanzimat'la birlikte gelen merkezileşme ve dolayısıyla modernleşme hareketleri neticesinde; vakıflar eliyle yürütülen pek çok kamusal hizmet artık merkezi hazine aracılığıyla ve devlet eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bu durum vakıfların artık birer hayır müessesesi olarak faaliyette bulunmalarının önüne geçmiştir. Tüm bu gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki sosyal devlet anlayışının; Osmanlı vakıflarının etkinliklerini kaybetmesiyle birlikte; filizlenmiş olabileceği fikrini gündeme getirebilir.

Vakıf özünde; temel dini İslâm olan ülkelerde bir hayır müessesesidir; hayır amacıyla görevini ifa eder ve bu yolla toplumsal kültürü büyük ölçüde şekillendirir. Burada iki husus önemlidir: İlk husus vakıfların bir hayır müessesesi olmaları sebebiyle din olgusunu esas almalarıdır; ikinci husus ise toplumsal kültürü şekillendirmeleri onların, çeşitli kamusal görevleri yerine getirmeleri yoluyla mümkün olabildiği. Bu yolla toplum hayatını hem ekonomik hem de sosyal olarak etkilemişlerdir. Vakıfların toplumsal kültürü doğrudan sosyal olarak etkiledikleri farklı hizmet alanları da mevcuttur. Örneğin; uzun süreli yapılan bir kira akdi ile ihtiyacı olanlara kendi bünyesinde olan gayrimenkulleri – bir dükkânı- kiralayarak insanların hem geçimini sağlamasına yardımcı olmak hem de insanlara gelir ve rahatlık konusunda uzun süreli garanti vermek bunlardan bir tanesidir. Muhtelif hizmetleri karşılığında elde ettikleri vergi gelirleri yoluyla toplum üzerinde oluşturdukları mali etkiler de yadsınamaz. Sıralanan tüm bu örnekler vakıfların doğrudan ya da dolaylı olarak toplumu ekonomik, mali ve sosyal olarak etkilediklerini göstermek

açısından verilen ve çalışma kapsamında incelenen ahkâm defterlerinde yer alan hükümler arasında seçilmiş örneklerdir.

Çalışma kapsamında toplam 677 adet hüküm incelenmiş olup; bu hükümlerin çoğunluğunu istibdâl kayıtlarının oluşturduğu görülmüştür. Osmanlı'da vakfın devamlılığının sağlanabilmesi amacıyla vakıf mallarının mülk mallar ile değiştirilmesi şeklinde uygulanan bu yöntem; vakıfların toplum üzerindeki iktisadi ve sosyal etkilerine doğrudan bir örnek olmaktadır. Şöyle ki, bir vakfın devamlılığının sağlanması o vakfın gelir getirmesine bağlıdır. Ve vakıf ancak gelir elde ettiği müddetçe iktisadi hizmetlerini yerine getirebilecektir (Konan, 2021:991). Doğrudan istibdâl kayıtlarından hareketle, iktisadi hizmetlerini yerine getirebilen bir vakıf toplumun ihtiyaçlarına da cevap verebileceğinden ötürü, toplum üzerindeki sosyal etkisi de burada ortaya çıkabilmektedir. Vakıf çalışanlarına ödenen ücretlerin cari harcamaların büyük bir kısmını finanse ediyor olması, Osmanlı mali sisteminin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Şensoy, 2016:43). Ahkâm defterlerinde yer alan hükümler arasında vakıf vazifelilerine verilen ücretler bu kapsama dahil edildiğinden bu hükümlere ait örneklerin de vakıfların toplum üzerindeki mali etkisini ortaya koyduğunu ifade edebiliriz. Zikredilen örnekler sadece çalışma kapsamında incelenen ahkâm defterlerinin seçilmiş bazı hükümleri vasıtasıyla vakıfların toplum üzerindeki iktisadi, mali ve sosyal etkilerini ortaya koymak amacıyla sunulan örneklerdir. Bu örnekler çalışmanın ilk safhasında cevap bulmayı amaçladığımız; "Vakıfların, Osmanlı toplumuna iktisadi, sosyal ve mali açıdan etkisini İstanbul Külliyyâtı Projesi kapsamında Ahkâm Defterlerinde görebiliyor muyuz?" sorusuna cevap olanbilmek açısından temsili olarak yeterli görülebilir. Ahkâm defterlerindeki farklı hükümler ya da çalışma kapsamında olmamasına rağmen şer'iyeye sicilleri gibi alternatif kaynaklar incelenmek suretiyle bu örneklerin sayıca çoğaltılması mümkündür.

5. Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Ahkâm defterleri vasıtasıyla elde edilmesi muhtemel farklı bulgular mevcuttur. Bunlardan bir tanesi, icareteyn usulü ile kiralanın gayrimenkullerin kira bedelleridir. Bazı kayıtlarda bu bedeller aylık olarak verilmiş olup; ayda bir ya da aylık anlamına gelen şehriyye kelimesi ile ifade edilmiş, hükümlerde ...*şehriyye elli yedi buçuk akçe icâre-i mu'accesi*... şeklinde yer almıştır. Ancak bahsi geçen bu verileri analiz ederek değerlendirmek farklı bir araştırmanın konusu olabilir. Bu çalışmada amaç vakıfların; ekonomik, mali ve sosyal açılardan toplumu etkilediklerini ahkâm defterlerinde yer alan mevcut hükümler vasıtasıyla ortaya koymaktır.

Sonlandırmak üzere olduğumuz bu çalışmada, vakıflarla alakalı yapmış olduğumuz çıkarımlar sadece seçilmiş ve latinize edilmiş sınırlı sayıda Ahkâm Defteri'nden ibarettir. Bu konuda daha net bir söylemde bulunabilmek; araştırma sahasını derinleştirmek ve kaynak çeşitliliğini artırmaktan geçer. Kaldı ki, ahkâm defterleri vakıfların iktisadi tarih bağlamında ifa ettikleri görevleri ilk etapta söylem olarak ortaya koymaktadır. Bu görevlerin rakamsal karşılıklarını değerlendirebilmek, hem bahsi geçen kaynakları ayrıntılarıyla incelemek ve hem de şer'iyeye sicilleri ya da vakfiyeler gibi alternatif kaynaklardan faydalanmak suretiyle mümkün olacaktır.

Vakıflar konusunda yapılan ya da yapılması planlanan güncel çalışmalar vasıtasıyla; Osmanlı toplum ve kültürünü algılayabilmek mümkün hale gelmektedir. Bahsi geçen çalışmaların sayıca artması, Osmanlı dinamiklerini daha iyi kavramak suretiyle; hem bizim millî tarihimize hem de dünya tarihine büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Bu sebeple; kaynakların metodolojik bir çerçevede tasniflenerek alanında uzman farklı araştırmacılar tarafından detaycı gözlerle ve farklı bakış açılarıyla yeniden değerlendirilmesi suretiyle yapılacak çalışmalar alanyazını büyük ölçüde zenginleştirecek ve konunun daha net anlaşılmasına büyük ölçüde hizmet edecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Akgündüz, A. (2000), “*İcâreteyn*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 21, s. 389-391, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Akgündüz, A. (2001), “*İstibdâl*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 23, s. 319-320, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Akgündüz, A. (2014), *Açılış Konuşması*, Dünya Vakıflar Konferansı, Ankara.
- Akipek, Ş. ve Altaş H. (1998), Vakıflarda Evladiye Davaları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47, s. 145-151.
- Alkan, M. (2007), Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/663/alkan.pdf?sequence=1>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).
- Ateş, İ. (1982), Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, 15, s. 55-88.
- Balcı, A. (2021), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem Akademi.
- Bostan, M. K. (2017), Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(7), s. 119-128.
- Buluttekin, B. (2013), The Grading of Waqf System in Eighteenth – Century Istanbul in Light of Istanbul Ahkâm Registers (1750 – 1762), *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-18(26-29), s. 179 – 215.
- Cıkay, N. (2020), Halep Ahkâm Defterlerinde Antakya, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8(106), s. 235 – 250. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43692>.
- Çizakça, M. (2019), İktisat Tarihi Açısından Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, 80. Yıl Özel Sayı, s. 73-84. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.586069>.
- Day, R. A. (2000), *Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayımlanır?*, (Çev.: G. A. Altay), Ankara: TÜBİTAK.
- Devellioğlu, F. (2012), “*İcâreteyn*”, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 468, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dursun, K. (2015), *I Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Ertuğrul, R. (2002), *Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyıl İstanbul Vakıfları ve Coğrafi Dağılımları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Genç, M. (2014), Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisâdi Sistemi ve Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, 22, s. 9-18.
- Gökbilgin, M. (1977), *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Günay, H. M. (2012), “*Vakıf*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 42, s. 475-479, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Güran, T. (2006), *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İstanbul Külliyyâtı, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-2 (yayımlanmamış ham veri).
- İstanbul Külliyyâtı, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-3 (yayımlanmamış ham veri).
- İstanbul Külliyyâtı, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi-4 (yayımlanmamış ham veri).
- Kala, A. (1998), *İstanbul Külliyyâtı V, İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi-1 (1742-1764)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Kâmûs-ı Türkî. (2017), *Vakf*, İstanbul: İdeal & Kültür Yayıncılık.
- Kanat, E. (2013), *Kudüs'teki İslâmî Vakıf ve Eserlerle İlgili Şam Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Hükümler (1742 – 1830): İnceleme-metin*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Karazeybek, M. (2020), Kuruluş Döneminde Osmanlı Vakıfları, *Tarih Okulu Dergisi*, 13(XLV), s. 868-901. doi: <http://dx.doi.org/1029228/Joh39701>.
- Konan, B. (2021), Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdal Uygulaması, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(3), s. 991-1011.
- Köprülü, F. (1938), Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, *Vakıflar Dergisi*, 1, s. 1-6. <http://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/1234/K%c3%b6pr%c3%bcl%c3%bc.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Köprülü, F. (1942), Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü, *Vakıflar Dergisi*, 2, s. 1-35.
- Köse, B. (2020), *6-7 numaralı Trabzon Ahkâm Defterlerine göre Gümüşhane Sancağı*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Osmanlı Tarih Sözlüğü. (2011), *Vakıf*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Özcan, T. (2003), *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, N. (1991), M. Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 5(3), s. 208-214.
- Sahillioğlu, H. (1988), "Ahkâm Defteri", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1, s. 551, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sekmen, N. (2015), *IV Numaralı Trabzon Ahkam Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Şimşek, M. (1986), Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), s. 207-220.
- Şensoy, F. (2016), Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıfların Ekonomik Boyutları, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (10), s. 41-63.
- Tabakoğlu, A. (2008), *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Teleke, S. (2019), 1836 – 1841 Tarihli Karaman Ahkâm Defteri Kayıtlarında Vakıflar, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), s. 45-67.
- Tunç, M. N. (2022), Ahkâm Defterleri'nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri (1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri), *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), s. 1-34.
- Türk Medeni Kanunu, Kanun Numarası: 4721, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.02.2021).

-
- Türkçe Sözlük. (2010), *Vakıf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ültay, E., Akyurt H. ve Ültay N. (2021), Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, s. 188-201. DOI: 10.21733/ibad.871703.
- Yaraş, E. (2019), Nitel Araştırma Yöntemleri, (Ed.: S. Ünal), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, s. 3-19, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Yediyıldız, B. (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yediyıldız, B. (2012), "Vakıf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 42, s. 475-486, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yediyıldız, B. (2017), *Vakıf ve Sivil Toplum*, Vakıflar ve Sivil Toplum Üzerine Bazı Düşünceler, 11 Mayıs 2016, Vakıflar Genel Müdürlüğü & Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.